

Hakim Sabzevari University

Arid Regions Geographic Studies

Homepage: jargs.hsu.ac.ir

P- ISSN: 2228-7167
E- ISSN: 2981-1910

Genealogy of Urban Renewal: The Problematization of Tehran's Neighborhoods in the Discipline of Planning during the Second Pahlavi Period (1941–1979)

Ahmad Yazdanian^{1✉} | Mohammadreza Pourjafar² | Mojtaba Rafieian³

1. Corresponding author, Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Arts, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. ahmad.yazdanian@modares.ac.ir

2. Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Arts, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. pourja_m@modares.ac.ir

3. Department of Urban and Regional Planning, Faculty of Arts, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. rafiei_m@modares.ac.ir

Article Information

Research Paper

Vol: 16
No: 61
P: 25-45
Received: 2024-12-01
Revised: 2025-01-18
Accepted: 2025-01-18
Published: 2025-11-01

Keywords:

- *Genealogy of development*
- *Economy of planning*
- *Urban renewal*
- *Deteriorated Urban Fabrics*
- *Second Pahlavi*
- *Tehran*

Cite this Article:

Yazdanian, Ahmad., Pourjafar, Mohammadreza & Mojtaba Rafieian. (2025). Genealogy of Urban Renewal: The Problematization of Tehran's Neighborhoods in the Discipline of Planning during the Second Pahlavi Period (1941–1979). *Journal of Arid Regions Geographic Studies* 16(61): 25-45.
doi: 10.22034/jargs.2025.491445.1164

Publisher: Hakim Sabzevari University

Authors retain the copyright and full publishing rights.

Abstract

Aim: Every discourse produces its own space. Therefore, various urban policies are viewed as mediators of order and systems of spatial relations, aligning with centralized discourse. Corresponding to such an encounter, at the concrete level of metropolitan areas, some neighborhoods that are left out of the limits of the central order are exposed to a special way of naming and subsequently called by the power apparatus. Urban renewal is considered one of the policies for shaping and reshaping spatial relations, which, more than ever, seeks to optimize economic and social relations in space in line with the interests of central policies.

Method: This research critically examines urban policies within the contexts identified as outdated during the second Pahlavi period. The historical perspective has been able to make visible some invisible layers of spatial relations in the studied period in Tehran.

Findings: The research findings, spanning policy, planning, and concrete situations, reveal that the central neighborhoods of Tehran became increasingly problematic for management during the second Pahlavi period, primarily due to the capital's designation as the center of a great civilization. **Conclusion:** Undoubtedly, a genealogical reading of urban renewal policies and reflections on the emergence of textures that are now considered worn out can provide grounds for democratic planning and policymaking in the discourse arena. A plan that considers the spatial differences.

Innovation: The current research can be a kind of activism in the concrete and discursive field. The reading of spatial relations from a historical perspective can make the procedures of transforming discourse policies into reality visible to researchers and ultimately provide the possibility of forming different forms of urban policies in the planning system of Iran.

Extended Abstract

1. Introduction

In different periods, the management apparatuses have various ways of dealing with social and spatial situations. Therefore, each discursive order can have its own space. In this sense, various urban policies are considered mediators of regulating spatial relations in centralized discourse. In such cases, at the concrete level of cities, some urban neighborhoods that have been removed from the boundaries of the central areas or have been set aside are exposed to such behaviors and subsequently called upon by the apparatus of power. Urban renewal is considered one of the policies for improving spatial relations, which, more than ever, seeks to optimize social and spatial relations in economic terms and through central policies.

2. Materials and Methods

The current research critically examines urban policies in contexts identified as problematic or outdated during the second Pahlavi period, through a historical review.

3. Results and Discussion

The Problematics of Central Neighborhoods in Tehran: Reorganizing the Procedures for the Distribution of Benefits and Resources.

For the implementation of urban development and renovation plans in Tehran, the first step is to emphasize the necessity of some legal reforms focused on ownership. Such emphasis is to encourage social groups to accept the new boundaries of ownership in urban space. In fact, the prerequisite for any form of physical renovation in the first step is the renovation of thoughts and attachments. During this period, in addition to encouraging people to cross the thresholds of their property ownership, some relevant institutions were also formed to advance renovation in Tehran. The South Tehran Rehabilitation and Development Organization is one of the aforementioned institutions.

Renovation Priorities: In this period, Tehran's neighborhoods are generally divided into five areas for renovation.

First Area: This area has the most unsuitable physical and environmental conditions. In addition, the highest unemployment rate is observed in this area due to the lack of local employment facilities and severe and continuous migration. Gode Mirza Mashala, Bazaar, Darvaze Ghar, Oudlajan, Amirieh, and Mehrabad are among the neighborhoods located in this area.

Second Area: In this area, the renovation and rehabilitation of the Mokhtari and Darkhungah neighborhoods, Chaleh-e-Meydan, Amin-e-Sultan Square, Eshrat-abad, and Shahnaz Square are the center of attention.

Third Area: In this area, the renovation and rehabilitation of the neighborhoods of Brianek, Darvazeh Qazvin, Imamzadeh Hassan, Dolab, and Khorasan Square have been emphasized.

Fourth Area: In this area, the need to improve the neighborhoods of Salsabil, Ariana, Javadieh, Khazaneh Gharbi, Arak, Gar-Mashin, Darvazeh Ghar, Najafabad, and Hashemabad has been emphasized.

Fifth Area: In this area, the renovation and rehabilitation of the neighborhoods of Heshmatiyeh, Pasteur, Daneshgah, Ekbatan, Gorgan, Darvazeh Shemiran, Tselihat, Doshan-e-Tepe, Koy Siman, and Shahr-e Rey have been emphasized.

4. Conclusions

One of the most important forces that fundamentally makes urban relations problematic for the management system in this era is the global shift from a situation based on rural relations to urban relations. Such changes on a global scale have affected spatial relations within the country to a lesser extent. The manifestation of such effects can be seen at various levels of policymaking, planning, and implementation. Without reducing the spatial developments in Tehran to changes in external conditions, it is necessary to point out that, in

addition to other major developments that are outside the concrete situation of Tehran, some internal and concrete considerations also push the management system towards a type of spatial management and order and systematization during this period. In this regard, it can be said that the significant changes that occurred in the middle contexts of Tehran during the Reza Khan era affected local relations in the center of Tehran in such a way that they eventually gradually became the center of attention as neighborhoods with various problems from the early 1920s onwards. In this sense, it can be said that some large-scale interventions during the first Pahlavi era basically intervened in the fabric of the central neighborhoods of Tehran in order to maximize their adaptability to automobile-oriented developments. During the second Pahlavi era, the development pattern of Tehran also fundamentally changed, and through linear development, the city grew more and more towards the northern and western regions. Accordingly, the neighborhoods that were the focus of interventions during the first Pahlavi era once again remained as spatial conditions surplus to development and were exposed to modernization policies.

5. Conflicts of Interest & Funding

- The manuscript did not receive a grant from any organization
- The authors declare no conflict of interest.

6. Acknowledgment

- The authors are thankful to all people who have supported this research.

مطالعات خرافیابی مناطق خشک

تبارشناسی نوسازی شهری: مسأله‌مند شدن محلات تهران در نظام برنامه‌ریزی، دوره پهلوی دوم (۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷)

احمد یزدانیان^۱✉، محمدرضا پورجعفر، مجتبی رفیعیان^۳

۱- نویسنده مسئول، گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

ahmad.yazdaniyan@modares.ac.ir

۲- گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. pourja_m@modares.ac.ir

۳- گروه برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. rafiei_m@modares.ac.ir

چکیده

هدف: در دوره‌های مختلف، دم و دستگاه‌های مدیریتی شیوه‌های متعددی برای مواجهه با وضعیتهای اجتماعی و فضایی دارند. از همین‌رو می‌توان گفت هر نظم گفتمانی، فضای خاص خودش را تولید می‌کند. در این معنا، انواع سیاست‌های شهری، میانجی‌های نظم و نظام بخشی به مناسبات فضایی در راستای نظم گفتاری مرکزیت‌یافته تلقی می‌شوند. متناسب با چنین مواجهه‌ای، در سطح انضمامی شهرها برخی محلات شهری که از حدود نظم مرکزی بیرون مانده‌اند یا کنار گذاشته شده‌اند، در معرض شیوه خاصی از نام‌گذاری و متعاقبا فراخوانی توسط آپاراتوس قدرت قرار می‌گیرند. نوسازی شهری در مقام یکی از سیاست‌های به‌فرم کردن مناسبات فضایی تلقی می‌شود که بیش از هر زمانی به دنبال بهینه‌سازی روابط اقتصادی و اجتماعی در فضا در راستای اصول و ضوابط سیاست‌های مرکزی است.

روش: پژوهش حاضر تلاش می‌کند از خلال مرور تاریخی به خوانش انتقادی از سیاست‌های شهری در بافت‌هایی که مسأله‌دار یا فرسوده نام‌گذاری شده‌اند در دوره پهلوی دوم بپردازد. نگرش تاریخی به خوبی توانسته است برخی لایه‌های برسازنده و نامرئی روابط فضایی در دوره مورد مطالعه در شهر تهران را مرئی و قابل درک کند.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش در سطوح سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و وضعیت انضمامی نشان می‌دهد در دوره پهلوی دوم محلات مرکزی شهر تهران بیش از هر زمانی با مسأله‌مند شدن تهران به‌مثابه پایتخت تمدن بزرگ برای نظام مدیریتی پروبلماتیک می‌شوند. هم از این‌روست که ضرورت مداخله و نوسازی در محلات مرکزی شهر تهران در مرکز توجه منطق مدیریتی قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری: بدون شک خوانش تبارشناسانه از سیاست‌های نوسازی شهری و تامل پیرامون لحظات ظهور بافتهایی که امروزه فرسوده خوانده می‌شوند، میتواند در ساحت گفتمانی زمینه‌های سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی دموکراتیک را فراهم آورد. چنین شیوه‌ای از برنامه‌ریزی مبتنی بر تفاوت‌های فضایی خواهد بود.

نواوری: پژوهش حاضر می‌تواند در ساحت گفتمانی و انضمامی نوعی کنشگری باشد. چرا که خوانش مناسبات فضایی از منظر تاریخی می‌تواند رویه‌های تبدیل سیاست‌های گفتمانی به حقیقت را برای پژوهشگران رویت‌پذیر ساخته و در نهایت امکان برساختی متفاوت از سیاست‌های شهری در نظام برنامه‌ریزی کشور فراهم آورد.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره: ۱۶

دوره: ۶۱

صفحه: ۲۵-۴۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۱

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۸/۱۰

کلیدواژه‌ها:

- تبارشناسی
- نوسازی شهری
- اقتصاد برنامه‌ریزی
- بافت فرسوده شهری
- پهلوی دوم
- تهران

نحوه ارجاع به این مقاله:

یزدانیان، احمد، پورجعفر، محمدرضا و مجتبی رفیعیان. (۱۴۰۴). تبارشناسی نوسازی شهری: مسأله‌مند شدن محلات تهران در نظام برنامه‌ریزی، دوره پهلوی دوم (۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷). مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۶۱(۱۶): ۲۵-۴۵.
doi:10.22034/jargs.2025.491445.1164

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

نویسندگان حق نشر و حقوق کامل انتشار را حفظ می‌کنند.

۱- مقدمه

در کشور ما سال‌های زیادی است که مفهومی به نام نوسازی در حوزه‌های مختلف رواج یافته و تقریباً امروز دیگر به واسطه شکل گرفتن نهادها و سازمان‌های مختلف حول و حوش این سیاست، کاملاً جا افتاده است. چنان که امروز مدیریت شهری در تمام شهرها، نوسازی شهری را یکی از ضروری‌ترین سیاست‌ها و بهترین شیوه‌های «درمان بیماری‌های شهری» می‌داند (Erfanianjam, 2017). تا به امروز و با مرور زمان به میانجی ظهور انواع نیروها، متولی‌ها و نهادهای مرتبط با سیاست‌های شهری و معطوف به درمان، نوسازی شهری- به همراه تمام صورت‌های مختلفش- دیگر به حقیقتی مطلق و بدین ترتیب به امری کاملاً طبیعی تبدیل شده است (Yazdani et al., 2024). امری که پرسش از آن بدین واسطه با پرتاب شدن مسأله به ساحت حقیقت و طبیعت کاملاً بلاموضوع شده است. توگویی همه چیز بیش از اندازه بدیهی می‌نماید. حقیقت که پرسش ندارد! این نوع از تولید نظام حقیقت و پرسش‌ناپذیر شدن وضعیت مختص نوسازی شهری نیست. در تمام قلمروهای اجتماعی و سیاسی ما مدام با این نوع از پرسش‌ناپذیر شدن و از کار انداختن پرسش‌ها مواجه می‌شویم. با تبدیل شدن تدریجی یک مسأله به حقیقت مطلق، دیگر پرسش‌ها در نسبت با آن اگرچه می‌توانند مطرح شوند؛ اما دیگر کار نمی‌کنند. یا از کارکرد می‌افتند. یعنی نمی‌توانند یا به سختی می‌توانند با مشروعیت آن در مقام یک گفتار مرکزیت‌یافته کلنچار بروند.

تمام تلاش پژوهش پیشرو در اینجا نوعی طبیعت‌زدایی از سیاست‌های شهری و مشخصاً نوسازی شهری و اجتناب از صورت‌بندی‌های آسیب‌شناسانه از مسأله است (Tofigh, 2014). تا بدین ترتیب بتوانیم با ارجاع به تبار سیاست‌های تدوین شده در رابطه با برخی از فضاها شهری نشان دهیم سیاست‌های نوسازی شهری در دوره پهلوی دوم از دل چه منازعاتی متولد می‌شوند و از آن طرف چنین مفهومی چه وضعیت فضایی و اجتماعی‌ای را برای انواع مداخلات و دستکاری‌ها در شهر تهران تولید کرده و چه نیروهای را فراخوانی می‌کند؟ علاوه بر این، یکی دیگر از پرسش‌های پژوهش در رابطه با مفاهیمی چون «فرسودگی» و «مسأله‌داری» است. در این رابطه این پژوهش پیش از آن که مفاهیم مذکور را به گونه‌ای ذات‌گرایانه و به مثابه‌ی وضعیتی بدیهی مورد ارجاع قرار بدهد، تلاش می‌کند به زمینه‌ها و شرایط امکان شکل‌گیری وضعیتی به نام فرسودگی و مسأله‌داری بپردازد. در این راستا می‌توان به چنین پرسشی نیز فکر کرد: در تهران سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ تحت چه شرایطی فضاهایی به نام بافت‌های فرسوده یا مسأله‌دار متولد می‌شوند؟ چه نیروهای زمینه‌های شکل‌گیری این بافت‌ها را فراهم می‌آورد؟

برای فهم سیاست‌های نوسازی شهری ضروری است به زمینه‌های اقتصادی و سیاسی که به نوعی بیانگر پیوند پیدا کردن فضا و سرمایه است (Ghamami, 2013) توجه کرد. از سال‌های ۱۳۰۳ ه. ش که به نوعی زمره‌های تفکر برنامه‌ریزی در ایران شروع شده و در سال ۱۳۲۷ با تأسیس سازمان برنامه و بودجه به گونه‌ای نهادمند مطرح می‌شود (Hadi-Zanuz, 2010; Khord Engineering Group, 2019)، اساساً نظام اقتصادی و سیاسی کشور که بیش از هر جای دیگر در شهر تهران به مثابه‌ی پایتخت سیاسی تمدن بزرگ نمود می‌یابد (Pahlavi, 2007)، بیش از هر زمانی در مقیاس ملی تا شهری ما به ازای فضایی پیدا می‌کند. در همین راستا در این سال‌ها- اواخر دهه‌ی ۳۰ و اوایل دهه‌ی ۴۰- با دگرگونی‌های اقتصادی و سیاسی در نظام اجتماعی روستاها و شهرها، افزایش جمعیت شهر تهران، گسترش حومه‌های شهری (Bayat, 2011) و پیوستن سکونتگاه‌های روستایی به منظومه‌ی شهری تهران (Rahnamai, 1996) در مقیاس ملی شاهد شکل‌گیری انواع نهادها و نیروهایی چون سازمان برنامه و بودجه، مرکز آمار و سرشماری، شورای عالی معماری و شهرسازی، رشته شهرسازی در دانشگاه تهران و دانشگاه ملی، تأسیس شرکت‌های مهندسی مشاور، بانک رهنی و ساختمان، وزارت مسکن و آبادانی، دفتر فنی وزارت کشور و غیره هستیم که بیش از هر زمانی در قالب انواع قوانین و مصوبات و در راستای اصلاحات اجتماعی و شهری (بالا بردن سطح زندگی و تعدیل در توزیع ثروت) به طور کلی به نوسازی می‌اندیشند (Talebi, Hojjat; Khord Engineering Group, 2019; Melli Bank Magazine, 1948; farzian, 2013).

متناسب با چنین گرایشاتی و با ظهور نیروهای پیشران توسعه در کشور، دیگر شهر تهران همچون گذشته به گونه‌ای بطئی رشد نمی‌کند، بلکه نیروهای مختلفی تهران بزرگ را که اکنون همچون نمادی از هویت‌یابی اقتصادی و سیاسی تلقی شده که همزمان بدون هیچ نقشه‌ای پیش می‌رود (Yousefi, 2015; Tehran Social Issues Seminar, 1962)، بیش از هر زمانی به سرعت به سمت متناسب‌سازی آن با برنامه‌ها و سیاست‌های تدوین شده از خلال دگرگونی‌های فضایی پیش می‌برند (در این باره نگاه کنید به National Assembly, 1941). در این فرایند هویت‌یابی اساساً مفهوم فضا در تهران به انواع تمایزات اجتماعی و سیاسی گره خورده

(Orcad, 1996) و بدین ترتیب برخی از محلات جنوب شهر در راستای نوع خاصی از نظم و نظام‌بخشی، بیش از پیش به مسأله تبدیل می‌شوند. «تهران که پایتخت مملکت است، از نعمت کلیه وسایل عادی زندگی که نظافت و روشنایی و بهداشت و آب آشامیدنی و تلفن باشد به کلی بی‌بهره‌اند.» (Melli Bank Magazine, 1948).

در واقع در این لحظات بافت‌هایی که در دوره‌ی پهلوی اول به واسطه‌ی انواع خیابان‌کشی‌ها و گذراندن‌ها دچار از هم‌گسیختگی اجتماعی و فضایی شده‌اند (Habibi, 2021)، بار دیگر در گفتمان غالب به‌مثابه‌ی بافت‌هایی مسأله‌دار و وصله‌هایی ناجور نام‌گذاری و فراخوانی می‌شوند تا در راستای حفظ تنه‌ی درختی به نام تهران، به‌مثابه‌ی برگ‌های زرد و زائد ریخته شوند (Lavalin, 1976). «جنوب شهر می‌بایست دوباره کاملاً ساماندهی شود و مناطق صنعتی، گودهای دروازه‌غار و جنوب خیابان شوش، که در آن هنگام محل زاغه‌ها، این نماد فقر جنوب شهر بود، به دریاچه و پارک عمومی تبدیل شود؛ محله‌ی قدیمی اطراف بازار می‌بایست نوسازی شود و پس از جابه‌جایی غالب مراکز فعالیت‌های تجاری و صنایع دستی، به صورت مرکز قدیمی برای جهانگردان درآید» (Orcad, 1996).

در اینجا به واسطه‌ی نوعی نام‌گذاری بار دیگر وضعیت زیست محلات در جنوب تهران مسأله‌مند شده و بدین ترتیب نیروهای در ساحت سیاست‌گذاری و مدیریتی برای رفع و رجوع کردن مسأله‌های تولید شده ظهور می‌کنند (در این‌باره نگاه کنید به دوره با ظهور متولیان مختلف، اکثر محلات مرکزی شهر تهران در بخش‌های حمل و نقل، بهداشت، آموزش، تجهیزات و زیرساخت‌ها دارای وضعیتی هستند که در راستای تبدیل کردن تهران به پایتخت مدرن و مظهر درخشان ایران بیش از پیش مداخله‌های برنامه‌ریزانه را ایجاب می‌کند (Orcad, 1996). در همین دوره است که بیش از ۷۰ درصد از مساحت تهران معادل ۲۰۰ هکتار به مثابه محلات و بافت‌های نامناسب و تخریبی لکه‌گذاری می‌شوند (First Comprehensive Plan of Tehran, 1964: first Vol, Bazaar, Andalib, 2015).

رهنمایی در پژوهشی تحت عنوان گسترش تهران و دگرگونی روستاهای آن به زمینه‌های و فرایند تاریخی دگرگونی‌های فضایی منطقه‌ی کلانشهر تهران می‌پردازد. در این پژوهش به‌خوبی رشد و گسترش نقاط جمعیتی در اطراف تهران تصویر شده است. مراکز چون ورامین، کرج، شهریار و دیگر نقاط از جمله مراکز هستند که در دوره‌های مختلف پذیرای گروه‌های اجتماعی مهاجر بوده‌اند. این مسأله در سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ بسیار قابل توجه است. در این دوره‌ها به واسطه‌ی برخی اصلاحات اقتصادی و سیاسی در مقیاس ملی، جریان مهاجرت‌های از استان‌های مختلف به سمت تهران روانه می‌شود. در این سال‌هاست که مراکز چون اسلامشهر، قرچک، هشتگرد، پیشوا و غیره نسبت به دوره‌های قبل شاهد رشد بیشتری بوده‌اند. تمرکز پژوهش نام برده بر فرایند ادغام شدن روستاهای پیرامون تهران در مجموعه نظم شهری تهران است. در واقع هدف به نوعی پرداختن به زمینه‌هایی است که به واسطه‌ی آن‌ها کلانشهر تهران به تدریج آستانه‌های فضایی‌اش را بیش از پیش گسترش می‌دهد (Rahnamai, 1996).

اورکاد در پژوهش شهرسازی و بحران شهری در عهد محمدرضا پهلوی به فرایند اهمیت یافتن پایتخت سیاسی کشور در مقیاس بین‌المللی اشاره می‌کند. پژوهش نام برده تغییر و تحولات دوره‌ی پهلوی دوم را به شرح زیر تقسیم‌بندی می‌کند:

- تقویت جدایی شمال و جنوب شهر، که در نقل مکان شاه به اقامتگاه‌های شمال شهر (نیاوران) تبلور می‌یابد.
- تهیه نخستین طرح جامع در سال ۱۳۴۸؛ در این طرح از طریق حاشیه‌ای کردن محلات قدیم و محدود کردن توسعه‌ی شهری به یک محدوده‌ی ۲۵ ساله سعی شده شهر بر محوری شرقی- غربی سازماندهی شود.

پس از افزایش ناگهانی نفت در سال ۱۳۵۲؛ رژیم بر آن شد تا قدرت سیاسی و بلندپروازی‌های خود را در پروژه‌ی احداث شهر بین‌المللی معتبر و آینده‌نگری در شمال تهران به نام شهستان پهلوی به اثبات برساند. این شهر مهر تأییدی بود بر نقش بین‌المللی پایتخت ایران؛ اما این طرح با تمام پروژه‌های دیگر توسعه‌ی کشور در تضاد بود (Orcad, 1996).

دهقانی و توفیق در پژوهشی تحت عنوان تبارشناسی نظم تهران امروز با محوریت نقش نهاد کمیسیون ماده پنج، چنین بیان می‌کنند که تهران شهری است که به طور مستمر تولید یا بازتولید می‌شود. در این معنا تهران معاصر زمانی آغاز می‌شود که منطق جدیدی بر این فرایند تولید حاکم شده است. از سال ۱۳۶۸ با تغییر رویکردهای اقتصادی دولت و به تبع آن تحول در مدیریت شهری، امکان شکل‌گیری رابطه‌ای فراهم شده است که در آن فضا و شهر به کالا تبدیل شده و به قصد ساخت و ساز مورد معامله قرار می‌گیرند. شکل‌گیری و تداوم این رابطه سرمایه‌دارانه منوط به امکان تعلیق قواعد و مقررات است. این فرم جدید از شهرسازی غیررسمی، به کمک طرح‌های شهری و اختیارات نهادهای مدیریتی، خصوصاً کمیسیون ماده پنج میسر می‌شود. در این تحقیق با

کمک دو نظریه شهری شدن سرمایه‌ها و شهری‌سازی غیررسمی روی و الصید، به تحلیل منطق جدید تولید تهران و عوامل و نیروهای دخیل پرداخته شده است (Dehghani and Tofigh, 2017).

بیات در تهران، شهر پارادوکس‌ها و زندگی به مثابه‌ی سیاست چنین بیان می‌کند که در دهه‌های منتهی به انقلاب اسلامی تهران تبدیل به تجسم و عینیت فضایی روند انباشت فزاینده سرمایه تبدیل شده است. بدین ترتیب است که داخل و اطراف شهر، صنعت، تجارت، خدمات و کارآفرینی‌های خارجی رشدی قارچ‌وار پیدا کردند. تهران، بیش از این که فقط جای تولید باشد، تبدیل به مکانی برای مصرف فزاینده شد و الگوهای مصرف و خرج کردن و سبک زندگی غربی جای خود را پیدا کردند؛ رستوران‌ها، کافه‌ها و محله‌های اختصاصی بالای شهر پدیدار شدند. رژیم شاه می‌کوشید که تهران را تبدیل به یک حومه‌ی بدون مرکز شبیه به لس‌آنجلس کند. اولین طرح جامع تهران که توسط ویکتور گروئن، معماری کالیفرنایی، بین سال‌های ۱۹۶۳ تا ۱۹۶۷ تهیه شده بود، شهری را مدنظر داشت که به ده منطقه‌ی بزرگ و نسبتاً خودکفا با جمعیتی نیم میلیون نفری تقسیم می‌شد و این منطقه‌ها از طریق شبکه‌هایی از آزادراه‌ها و یک سیستم حمل و نقل سریع به هم متصل می‌شدند؛ اما این طرح پسامدرن از پیش‌بینی جابه‌جایی عظیم جمعیتی در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ ناتوان بود: برنامه‌ی اصلاحات ارضی در عمل بیش از سه میلیون دهقان بدون زمین را از روستاها و مناطق حومه‌ی شهرها آزاد کرده بود. آن‌ها برای بازسازی زندگیشان به شهرها و عمدتاً به تهران می‌نگریستند. مهاجرت‌های عظیم روستاها به شهرها باعث تورم جمعیت پایتخت شد و جمعیت تهران از ۲.۷ میلیون نفر در سال ۱۹۶۵ به ۴.۶ میلیون نفر در سال ۱۹۷۵ رسید. جمعیت جدیدی که به شهرها وارد شدند، عمدتاً تهی‌دست بودند؛ اما این برنامه‌ریزی شهری و سیاست منطقه‌بندی بود که آن‌ها را تبدیل به «حاشیه‌نشین» کرد. بازار آزاد زمین و قیمت بالایش، علاوه بر مشکلات هزینه و استانداردهای محدودکننده‌ی ساختمان‌سازی که طراحان مقرر کرده بودند - و بر اندازه‌ی قطعات زمین و شکل ساختمان‌سازی تأثیر داشت - همگی تهی‌دستان را واداشت که سرپناه‌های خود را به طور غیررسمی خارج از محدوده‌های شهری بنا نهند. محله‌های پایین‌دست مثل شهباز جنوبی، جوادیه، نازی‌آباد و بی‌سیم نجف‌آباد ناگهان سر برآوردند، و عمدتاً محل سکنتای مهاجران روستایی بودند. پیش از این هم امکانات مسکن کم بود؛ در اواسط دهه‌ی ۱۹۵۰، بیش از نیمی از خانواده‌های تهرانی در خانه‌های استیجاری زندگی می‌کردند و ۴۰ درصدشان که بیشتر مهاجران روستایی بودند، در یک یا دو اتاق زندگی می‌کردند. این نیاز در سال‌های بعد افزایش یافت. تا دهه‌ی ۱۹۷۰، سالانه به ۲۰۰.۰۰۰ خانه‌ی جدید برای پاسخ به تقاضاها نیاز بود. کمبود عرضه‌ی مسکن، باعث گسترش زاغه‌نشینی و جمعیت‌های اقماری حاشیه‌ی شهرها شد (Bayat, 2010; Bayat, 2011).

مفهوم کنترل در قلب هر نظام اجتماعی قرار دارد. در این معنا، مناسبات فضایی به اشکال مختلف کنترل، سرکوب و منطقاً مقاومت پیوند خورده است. جوامع از نظر ماهیت و شکل کنترلی که بر روی جسم و ذهن گروه‌های اجتماعی از خلال اجتماعی کردن، آموزش، مذهب، سیاست‌های شهری و دیگر عواملی از این قبیل اعمال می‌کنند، متفاوت هستند. در اینجا بحث بر سر کمیت کنترل نیست. بلکه مسأله بر سر رابطه تاریخی میان کنترل اجتماعی و مناسبات فضایی است (Cuthbert, 2017).

امروزه ما در جهان تنظیمات و انضباط زندگی می‌کنیم. تکرار عظیم انضباط‌های محلی و ناحیه‌ای که در کارگاه‌ها، مدارس و ارتش مشاهده می‌کنیم، باید در پس زمینه تلاش برای ایجاد انضباطی عام، تنظیم عام رفتار افراد و قلمرو در قالب پلیسی متکی بر الگوی اساساً شهری انجام شود. بدل کردن شهر به نوعی شبه‌صومعه و ناحیه به نوعی شبه‌شهر رویای انضباطی عظیمی است که در پس پلیس جای دارد. تجارت، شهر، تنظیم و انضباط ویژگی‌های خصیصه‌نمای منطق و عمل پلیسی هستند (Foucault, 2020).

علاوه بر آنچه بیان شد، مسأله سلامت و بهداشت یکی دیگر از مسأله‌هایی است که در دوره‌های مختلف به اشکال متعدد مورد توجه منطق مدیریتی بوده است. در این راستا شهرها همزمان محل نمود یافتن انواع بیماری‌ها نیز تلقی می‌شوند. منطق نظم و نظام‌بخشی در این راستا مراقبت از فضا را از طرقی چون کنترل تهویه هوا مورد توجه قرار می‌دهد. در همین راستا سیاست‌هایی برای تسهیلات رفاهی و فضای جدید شهری با ارجاع به دغدغه‌ها و اصول سلامت و بهداشت سازمان می‌یابد شهر و تابع آن می‌شود: عرض جاده‌ها، پراکنش عناصری که ممکن است به بوی بد منجر شوند، مثلاً قصابی‌ها، کشتارگاه‌ها و گورستان‌ها و جو را مسموم کنند، (Foucault, 2020).

باید از توصیف همیشگی اثرات قدرت در قالب واژه‌هایی منفی نظیر قدرت طرد کننده، سرکوب‌گر، سانسورگر، پنهان‌کننده و غیره عبور کرد. در واقع قدرت تولیدکننده واقعیت‌ها و قلمروهای ابژه‌ها و حقیقت است و خرد و شناختی که در هر دوره می‌توان به دست آورد به این تولید بستگی دارد (Foucault, 2008). آنچه اینجا مطرح می‌شود «گفتمان‌های انضباطی» هستند که پرکتیک‌های پراکنده قدرت جاری و ذاتی در بازنمایی‌های شکل‌های فضا را وضوح می‌بخشند (Dreyfus and Rabineau, 2021).

تکنولوژی انضباطی با نگاه خردبینانه‌اش و با توجه به جزئیات، می‌خواهد زندگی روزمره افراد را سامان ببخشد. توزیع و طبقه‌بندی افراد در مکان و جداسازی بدن‌ها از یکدیگر از نخستین تکنیک‌هایی است که تکنولوژی انضباطی از آن برای رؤیت‌پذیر کردن افراد و آنچه درون فضا می‌گذرد، بهره می‌برد. این همان است که فوکو هنر توزیع‌ها می‌نامد. بنابراین فضا در اینجا بیش از آن که محملی برای مفاهیم انتزاعی و ایدئولوژی‌ها باشد، در درجه اول جایی است که گفتمان‌های قدرت و دانش تبدیل به مناسبات واقعی قدرت می‌شود (Foucault, 1986).

مکانیسم انضباط با سریع‌تر کردن، سبک‌تر کردن و کاراتر کردن اعمال قدرت، کاربست آن را بهبود می‌بخشد. تنظیمات فضایی شیوه‌های خاصی از سازماندهی فضایی است که طی فرایندهای تاریخی به دست کارویژه‌های میدان دانش به تدریج تکوین یافته‌اند و طیف متنوعی از ابزارهای فضایی را برای جاده‌ی به بدن‌های انسانی، استقرار انضباط و درونی‌سازی کنترل اجتماعی توسعه داده‌اند (Dreyfus and Rabineau, 2021).

علاوه بر بحث تکنولوژی‌های انضباطی و مکانیسم‌های فضایی ضروری است به الزامات عملکردی و فعالیت‌ها نیز اشاره کرد. فضا با الزامات کارکردی قدرت نیز مرتبط است. در نتیجه، آنچه مفهوم‌پردازی می‌شود، پیدایش مجموعه نوینی از اعمال و رویه‌های مشخص فضایی است که شدیداً با پرورش شهر و آنچه حکومت‌مندی نام دارد، در هم‌تنیده است (Zieleniec, 2007).

حکومت‌مندی به بیان ساده بیانگر بسط شگفت‌آور گستره عمل حکومت است. این بسط، تمام آن فعالیت‌ها و سپهرهای کنشگری انسانی، چه به مثابه اشخاص منفرد و چه به طور جمعی را در بر می‌گیرد که باید ساختاریابی، دست‌کاری یا کنترل شوند. بنابراین تجویز و تحدید فعالیت‌های مشخص سیاسی، اجتماعی، فراغتی و تفریحی و نیز تجویز و تحدید برخی گروه‌های اجتماعی نسبت به برخی دیگر، فضا را به عرصه‌ای بالقوه برای ستیز تبدیل می‌کند، عرصه‌ای که در آن ارزش‌های هنجار ساز به میانجی منضبط‌سازی، نظم‌بخشی و تنظیم فضا دنبال می‌شود. شکل، ساختار و کارکرد عمیقاً در آن فضا‌های اجتماعی به هم پیوند می‌خورند که عرصه‌های زندگی روزمره را بازنمایی می‌کنند (Zieleniec, 2007). در این معنا فضا، جایی است که گفتمان‌های قدرت و دانش، به جای آن که صرفاً در مفاهیم و ایدئولوژی‌هایی انتزاعی ساکن شوند به روابط بالفعل قدرت تبدیل می‌شوند.

در تصویر زیر خوانش جایگزین از فضا به مثابه میدانی از نیرو قابل مشاهده است:

شکل ۱. مسأله‌مند شدن فضا به مثابه امر برساخته

۲- مواد و روش

• روش‌شناسی پژوهش: تاریخ‌نگاری انتقادی

در سنت تاریخ‌نگاری انتقادی، تاریخ، روند تکامل یا پیشرفت و نوعی حرکت از جوامع کمتر توسعه‌یافته به سمت جوامع پیشرفته عصر حاضر که بر پایه دانشی عمیق استوار شده باشد، در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه تاریخ به مثابه حرکت از یک نظام سلطه به نظام سلطه دیگر می‌داند. در چنین خوانشی، هرکدام از نظام‌های مذکور، نظام‌های دانش خاص خود را تولید می‌کنند (Jamshidiha & Bayangani, 2011).

پژوهش حاضر برای دستیابی به تحلیل تاریخی از مسأله‌ی نوسازی در شهر تهران و پاسخ به اهداف تعیین شده از روش تبارشناسی بهره می‌گیرد. تبارشناسی شیوه‌ای از مواجهه با مسأله‌هاست که بیش از هر زمانی به شرایط امکان یک پدیده بوده و بر خلاف راهبردهای تاریخی سنتی، به دنبال هیچ‌گونه گوهر پایدار و ماهیت غیرقابل تغییر نیست (Zimran, 2014). در واقع در این روش به جای ارجاع سیاست‌های مختلف به کلیتی واحد و کلنجار رفتن با پرسش‌های معطوف به چیستی، پژوهشگر به دنبال چرایی و چگونگی‌ها و درک و تصویر تمایزها و گسستگی‌ها است که به‌نوعی به دنبال یافتن پیوندهای صورتبندی‌های عالمانه در ساحت گفتمانی و وضعیت انضمامی و دانش‌های محلی است (Foucault, 2011). متناسب با چنین چرخشی، پژوهش حاضر فارغ از تعاریف شناخت‌شناسانه‌ای که در رابطه با مفاهیمی چون فرسودگی، مسأله‌داری، نوسازی شهری و غیره مطرح می‌شوند، به دنبال نشان دادن میدانی از نیروهاست که اساساً شکل‌گیری چنین وضعیت و سیاست‌هایی - و نه وضعیت و سیاست‌های دیگر - را ممکن می‌کند. در واقع با مواجهه‌ی تبارشناسانه با مسأله‌ی نوسازی و نفی روایت‌های ذات‌گرایانه و تکامل‌گرایانه از آن است که می‌توان از طبیعت سیاست‌های شهری به‌نوعی طبیعت‌زدایی کرده و نهایتاً به بازیابی نقاط اتصال سیاست‌های نوسازی و امر سیاسی دست یافت. به اقتضای روش تاریخی، داده‌های پژوهش از خلال اسناد مربوطه گردآوری شده است. در این راستا برخی طرح‌های توسعه شهری، ضوابط و مقررات شهری، رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها، سمینارها و نشست‌های تخصصی در دوره مورد مطالعه، اساسنامه‌های سازمان‌های مربوطه در دوره مورد نظر از جمله مهم‌ترین اسناد به شمار می‌روند.

۳- یافته‌ها

نوسازی شهری تهران از دوره پهلوی اول سرعت بیشتری گرفته و در دوران پهلوی دوم به اوج خود رسیده است. طرح‌ها و برنامه‌هایی که در دوره پهلوی دوم تهیه شده‌اند برای فضایی تهیه می‌شوند که کم و بیش در فرایند مدرن‌سازی قرار گرفته‌اند. به‌عنوان مثال محله‌بندی‌ها و ساختاربندی شهر تهران در دوره پهلوی دوم اساساً نوع متمایزی از ساختاربندی اجتماعی را پایه‌ریزی می‌کند. در این دوران اساساً فرم تهران از خلال نوسازی، طبقاتی شده و هرکدام از محلات بازتاب‌دهنده‌ی ارزش‌های اجتماعی ویژه‌ای می‌شوند:

پس از انقراض سلسله قاجار امور مملکتی در پایتخت متمرکز گردید و تعداد کارکنان دولتی در شهر تهران به سرعت زیاد شد و امور اداری تمرکز یافت. شهر تهران وظیفه جدیدی که وظیفه اداری بود تقبل نمود... جامعه کم‌کم جامعه طبقاتی شده و بین محله‌های شهر اختلاف طبقاتی پدیدار می‌گردد و به آن‌ها شناخته می‌شود. محله متمولین، محله کارمندان، محله کارگران، مرکز تجارت و مرکز صنعت از یکدیگر مجزا و مشخص می‌گردد. ضمن این تغییر و تبدیل نقاطی که قبلاً به‌منظوری ساخته شده و با ساختمان‌های جدیدی که با وسایل جدید بنا می‌کنند، قابل مقایسه نیست. به اصطلاح از مد افتاده است یا به علی‌ای از استفاده از آن نقاط صرف‌نظر می‌کنند، متروک و کم‌قیمت می‌شود، و عده فقیرتری در آن سکنی می‌گزینند (مثل محله عودلاجان به علت قدمت ساختمان‌ها و اطراف کوره‌ها به علت انتقال کوره‌های آجرپزی و آزاد شدن زمین) و یا این‌که از این نقاط برای مراکز فعالیت‌های نوع سوم مانند ادارات و بازرگانی و مؤسسات مشابه استفاده می‌کنند (مثل جبهه خیابان ناصرخسرو و شمال پارک شهر). از طرف دیگر، هر چند در پایان سلطنت سلسله قاجار در حوالی خیابان شاهرضا در اطراف خندق شمالی، شهر عده‌ای فقیر مسکن داشتند. چون در سال‌های بعد، مردم غنی‌تر و مدیران شهر به آن‌جا روی آوردند، فقرا ناچار شدند آن‌جا را ترک کنند و این خیابان به متمولین شهر اختصاص یافت (Hakami, 1962).

پس از دگرگونی ساختاربندی فضایی شهر و با پرولماتیک‌شدن معابر و گذراندی‌ها به‌عنوان فضاهایی برای بازنمایی ارزش‌های اقتصادی و تجاری، دیگر فضا با تربیت عادت‌واره‌های گروه‌های اجتماعی نیز هم‌پیوند شده و بدین ترتیب مناسبات فضایی به‌تدریج بر اساس ذائقه‌ها و ترجیحات بازساخت‌یافته‌ی گروه‌های اجتماعی مختلف، بازساخت می‌یابند. در این‌جا ضرورت می‌یابد عقلانیت شهرسازی، دگرگونی‌های فضایی را در فرایند برنامه‌ریزی آینده شهر در نظر آورد. حال دیگر منطق منطقه‌بندی، هرکدام از مختصات فضایی را دارای ارزش‌های متفاوتی کرده است. به این ترتیب است که:

در حوالی خیابان شاهرضا توجه بیشتر شهرداری و مقامات مسئول به این نقطه که محل تمرکز متنفذین می‌شد، هسته مرکزی شهر را به دنبال خود به سمت شمال کشیده است. این هسته مرکزی کم‌کم به دو هسته تقسیم گردیده، یکی مرکز اداری و دیگری مرکز سکونت. که مرکز اداری و بازرگانی در اطراف خیابان‌های فردوسی و لاله‌زار و سعدی و ناصرخسرو تا بازار است و مغازه‌های جدیدی برای تأمین احتیاجات طبقات بالای شهر در خیابان سعدی و بعد بالاتر تا خیابان تخت‌جمشید و باز هم به سمت شمال اوایل جاده شمیران تأسیس گردیده است... شهرسازان و مؤسسانی که در امر شهرسازی و تجهیز شهر دخالت دارند، باید توجه داشته باشند که طرح‌های شهرسازی خودشان را دینامیک و با توجه به آینده و سیر تکاملی تمدن بشری که به طور یقین شهر ما را هم از آن بهره نیست، تهیه کنند. نه اینکه تنها وضع فعلی شهر را در نظر گرفته برای اصلاح معایب کنونی کوشش نمایند. بنابراین لازم است طرح‌های پیشنهادی دینامیک و منطبق بر فردای شهر باشد (Hakami, 1962).

۳-۱- پروبلماتیک محلات مرکزی شهر تهران: بازتنظیم رویه‌های توزیع منافع و منابع

در دوره پهلوی دوم وضعیت محلات مرکزی شهر تهران برای نظام مدیریتی به‌گونه‌ای در معرض توجه است که یکی از بخش‌های اصلی در طرح جامع در بخش پیشنهادات، تأکید ویژه‌ای روی نوسازی محلات پایین تهران است (First Comprehensive Plan of Tehran, 1964). برای اجرایی‌شدن طرح‌های توسعه و نوسازی شهری در تهران در گام اول بر ضرورت برخی اصلاحات حقوقی و معطوف به مالکیت تأکید می‌شود. چنین تأکیدی جهت تشویق گروه‌های اجتماعی برای پذیرش حدود جدید مالکیت در فضای شهری است. در واقع پیش‌نیاز هر شکلی از نوسازی کالبدی در گام اول، نوسازی تفکرات و تعلقات است:

خطرترین مسئولیت دولت ایجاد آگاهی مردم به لزوم و مزایای طرح‌ریزی شهری است و حصول این نتیجه وقتی میسر خواهد بود که پارامتری از توهّمات قدیمی نظیر اعتقاد به اصل مالکیت مطلق از بین برده شود؛ زیرا غالباً تصور می‌شود که مالکیت زمین مترادف با آزادی مطلق بوده و مالک می‌تواند هر نوع استفاده را از زمین خود بنماید. در حقیقت مبنای طرح‌ریزی شهری با در نظر گرفتن منافع بلندمدت سکنه شهر تأمین خواهد گردید. سیاست‌ها و روش‌های طرح‌ریزی بایستی بر مبنای این فلسفه پایه‌ریزی گردد... هر شهر مدرنی، از مدت‌ها پیش مورد توجه قرار گرفته است؛ اما تا امروز، یک چنین طبقه‌بندی واقعی، در تهران نشده است و مالک زمین، هر کاری که بخواهد، می‌تواند با زمین خودش انجام دهد. مثلاً در مناطق قابل سکونت و یا در مناطق مسکونی، کارخانه‌ای بنا کند و یا در منطقه‌ای که برای کارخانجات و تأسیسات صنعتی، فوق‌العاده مناسب است، دست به اجرای پروژه‌ها و برنامه‌های ساختمانی و خانه‌های مسکونی بزند. در هر صورت چه باید کرد؟ منافع عمومی در نقشه شهرسازی، به هر ترتیب که شده باید در نظر گرفته شود، مردم باید بفهمند که منظور از نقشه شهرسازی، آسفالت و یا خیابان‌بندی جدید و یا تربینات بعضی از نواحی به‌خصوص نیست، بلکه منظور سیمای آینده شهر و سیمای زندگی شهری و ساکنین آن است. حال باید دید که چگونه می‌توان کار شهرسازی را شروع کرد (First Comprehensive Plan of Tehran, Vol2, 1964: 45 and Shever, 1964).

در این دوره، علاوه بر تشویق مردم برای عبور از آستانه‌های مالکیت شخصی‌شان بر حدود املاکشان، ضروری است برخی نهادهای مربوطه جهت پیشبرد نوسازی در شهر تهران نیز شکل بگیرند. در واقع از خلال تأسیس نهادهای مربوطه است که در سطح

گفتمانی و انضمامی امکان برون‌رفت از وضعیت فرسودگی محلات ممکن می‌شود. در همین راستا، سازمان بهسازی و عمران جنوب تهران تأسیس می‌شود که وظایف زیر را عهده‌دار است (Council of Ministers, 1976):

- انتخاب، خرید و توسعه مناطق نوسازی و بهسازی و همچنین انتقال سکنه مربوطه.
- همکاری نزدیک با وزارت آبادانی و مسکن در تأمین خانه‌های ارزان قیمت.
- اتخاذ تصمیم در زمینه انتقال و تغییر مکان سکنه محله نوسازی و همچنین انتخاب مستاجرین جدید.
- مسئول تخمین و پرداخت کلیه خساراتی که در اثر نوسازی و بهسازی وارد می‌شود.
- هماهنگی تملک اراضی و استفاده از آن‌ها.

در دوره پهلوی دوم وضعیت فضایی تهران به گونه‌ای شده که ضرورت تدوین قوانین مربوط به نوسازی شهری و متعاقباً تشکیل نهادهای مربوطه جهت اجرای سیاست‌های مربوطه در مرکز توجه انواع بازیگران قرار می‌گیرد. مؤلفه مشترک میان تمام نیروهای مربوطه، به قاعده کردن روابط فضایی در شهر تهران است:

شک نیست که چنین مقرراتی باید هر چه زودتر وضع گردد؛ زیرا از هم‌اکنون اثرات سوء عدم محدودیت و فقدان نظم، در ساختمان‌های شهر تهران به چشم می‌خورد. فقدان کامل محل و تسهیلات لازم جهت پارکینگ و وضع تراکم روزافزون خیابان‌ها از هم‌اکنون، عدم قابلیت اجازه ساختمان‌ها را آغاز کرده است و طی سال‌های آینده باید منتظر اثرات نامطلوب دیگری از قبیل عفونت و خرابی زمین‌ها و فاسد شدن هوای شهر بود (Shever, 1964).

۳-۲- اولویت‌های نوسازی

در دوره مورد مطالعه بر اساس میزان عوامل فیزیکی نامطلوب، فوریت در برنامه‌های نوسازی و نقل و انتقال، ارتباطات شغلی، لزوم حفظ ارتباطات اجتماعی نزدیک، موعد پیشنهادی برای ایجاد شاه‌راه‌ها، خطوط سریع‌السیار و سایر خصوصیات کلی طرح آینده شهر و اشاعه ایده توسعه خطی و کاهش توسعه در مرکز تجاری شهر، محلات شهر تهران به پنج حوزه برای نوسازی تقسیم‌بندی می‌شوند (First Comprehensive Plan of Tehran, Vol 2, 1964).

۳-۲-۱- حوزه اول

این حوزه نامناسب‌ترین شرایط فیزیکی و محیطی را دارد. علاوه بر این، بالاترین میزان بیکاری را نیز به علت فقدان تسهیلات اشتغال محلی و مهاجرت شدید و مداوم می‌توان در آن مشاهده کرد. سیاست‌های زیر برای این حوزه پیشنهاد شده است:

الف - انتقال قسمتی از سکنه حوزه ۶۰ (گود میرزا ماشالا) به خانه‌های ارزان قیمتی که در نزدیکی مراکز صنعتی جنوبی شهر لتمر بنا خواهد شد.

ب - عمران گود میرزا ماشالا و اراضی مجاور آن برای استفاده صنایع غیرمزاحمی که از مناطق نوسازی انتقال یافته‌اند و همچنین ایجاد کارگاه‌های جدید به منظور تأمین امکانات اشتغال برای سکنه اطراف.

پ - انتقال صنایع مزاحم و سایر صنایع مغایر از حوزه‌های شماره ۴۲ الف (بازار) و ۵۶ (دروازه غار) به مرکز صنعتی جدید در جنوب فرودگاه مهرآباد.

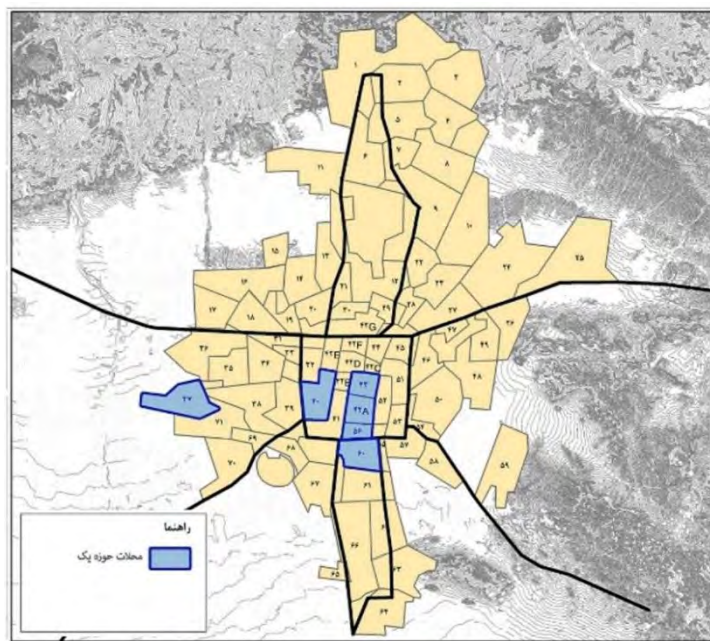
ت - نوسازی و عمران دروازه غار و بازار و انتقال قسمت اعظم سکنه آن به واحدهای مسکونی ارزان قیمت جدید واقع در جنوب شهر لتمر که در جوار مراکز صنعتی جنوب فرودگاه مهرآباد قرار گرفته‌اند.

ث - نوسازی حوزه ۴۳ (عودلاجان) بر طبق برنامه نوسازی دولت.

ج - بهسازی حوزه ۴۰ (امیریه): برای بهسازی محله امیریه باید فضای باز کافی و نیز تجهیزات و تسهیلات شهری مطابق با معیارهای طرح جامع تهران تأمین شود.

چ - بهسازی حوزه ۳۷ (مهرآباد): تأمین مسکن و انتقال سکنه محلات دروازه غار و بازار.

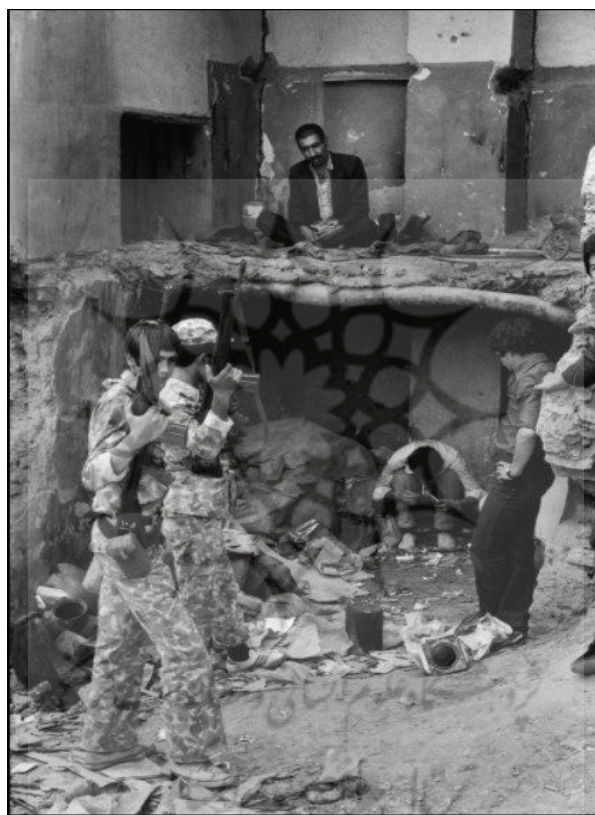
مختصات فضایی محلات حوزه یک در نقشه زیر قابل مشاهده است:

نقشه ۱. موقعیت محلات حوزه یک در تهران دوره پهلوی دوم (منبع: نویسندگان)

کیفیات فضایی حوزه یک در تصاویر زیر قابل مشاهده است:

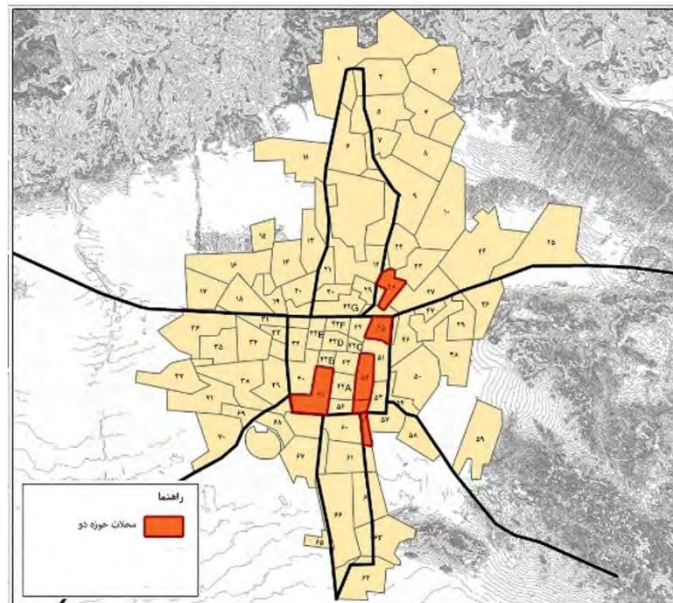
شکل ۲. وضعیت فضایی محله دروازه غار (از مجموعه عکس‌های تاریخی عباس عطاری)

۳-۲-۲- حوزه دوم

این حوزه شامل دو بخش است. بخش اول شامل منطقه‌ای است که به علت وجود شرایط نامناسب محیطی، کمبود امکانات اشتغال، از طرف مدیریت شهری در دستور نوسازی قرار می‌گیرد. بخش دوم مناطقی را در برمی‌گیرد که بر اثر احداث قسمت شرقی شاهراه پیشنهادی مرکز شهر، احتیاج به یک سلسله تغییرات و بهسازی دارد. برای دومین حوزه، اقدامات زیر پیشنهاد شده است:

الف - نوسازی کامل حوزه‌های ۴۱ (مختاری و درخونگاه)، ۵۲ (چاله میدان)، ۵۵ (میدان امین السلطان) به خصوص حوزه ۵۲ (چاله میدان).

ب - بهسازی حوزه‌های ۲۸ (عشرت آباد) و ۴۵ (شهناز): برای انحراف جریان ترافیک و تأمین توسعه مداوم مراکز تجاری میدان شهناز که به منزله مرکز تجاری و اجتماعی حوزه‌های مجاور است، باید تغییرات لازم در آن صورت گیرد.

نقشه ۲. موقعیت محلات حوزه دو در تهران دوره پهلوی دوم (منبع: نویسندگان)

کیفیات فضایی حوزه یک در تصاویر زیر قابل مشاهده است:

شکل ۳. وضعیت فضایی محله چال میدان (First Comprehensive Plan of Tehran, Vol 5, section 1, 1964)

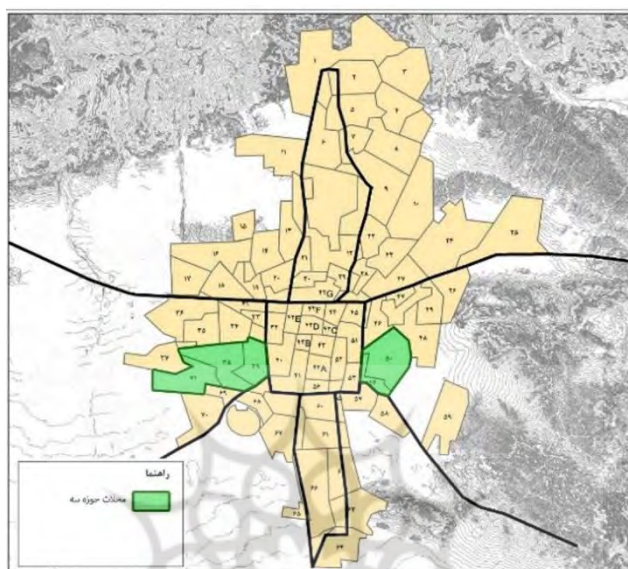
۳-۲-۳- حوزه سوم

در این حوزه، به شرح زیر محلات جنوب شرقی و جنوب غربی تهران (تقویت مراکز صنعتی پیرامون خیابان قزوین) در مرکز توجه قرار گرفته‌اند.

الف - بهسازی حوزه‌های ۳۸ (بریانک)، ۳۹ (دروازه قزوین) و ۷۱ (امامزاده حسن).

ب - نوسازی حوزه ۵۰ (دولاب)

پ - بهسازی حوزه ۵۴ (میدان خراسان)

نقشه ۳. موقعیت محلات حوزه سه در تهران دوره پهلوی دوم (منبع: نویسندگان)

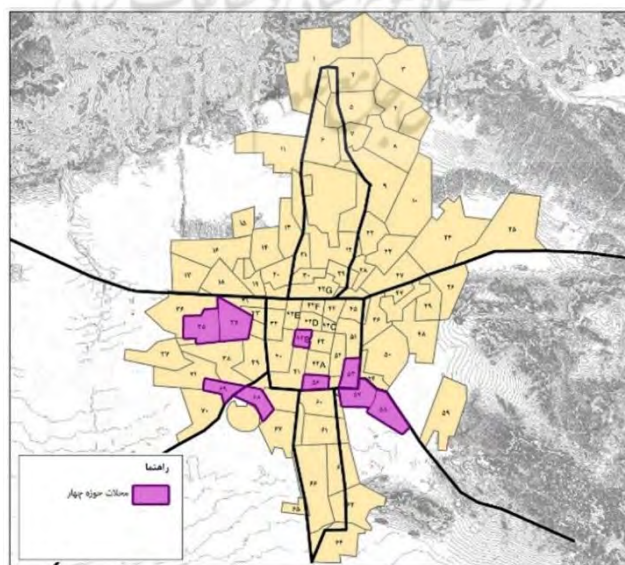
۳-۲-۴- حوزه چهارم

در این حوزه بر لزوم بهسازی محلات زیر تأکید شده است:

الف بهسازی حوزه‌های ۳۴ (سلسبیل)، ۳۵ (آریانا) - ۶۸ (جوادیه) - ۶۹ (خزانة غربی)

ب - بهسازی حوزه ۴۲ (ارک)

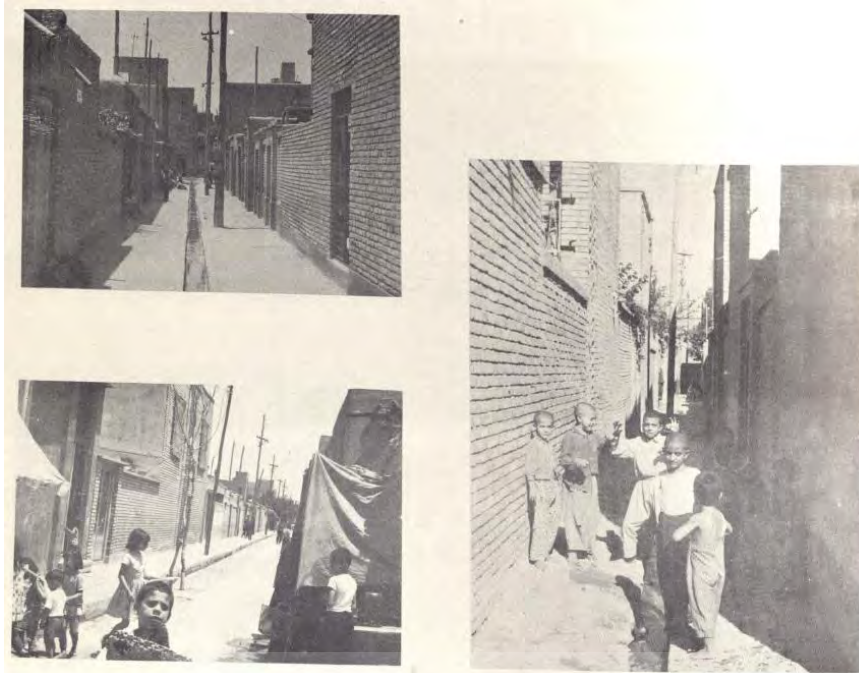
پ - بهسازی حوزه‌های ۵۳ (گار ماشین)، ۵۶ (دروازه غار) - ۵۷ (نجف آباد) - ۵۸ (هاشم آباد)

نقشه ۴. موقعیت محلات حوزه چهار در تهران دوره پهلوی دوم (منبع: نویسندگان)

کیفیت فضایی محلات حوزه چهارم در تصاویر زیر قابل مشاهده است:

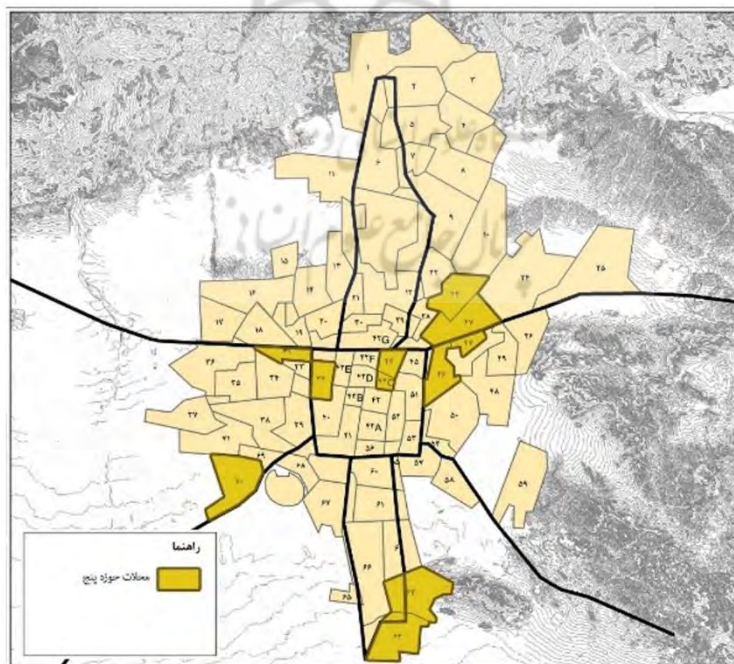

شکل ۴. کیفیت فضایی محلات سلسبیل، آریانا و جوادیه (First Comprehensive Plan of Tehran, Vol 5, section 1, 1964)

۳-۲-۵- حوزه پنجم

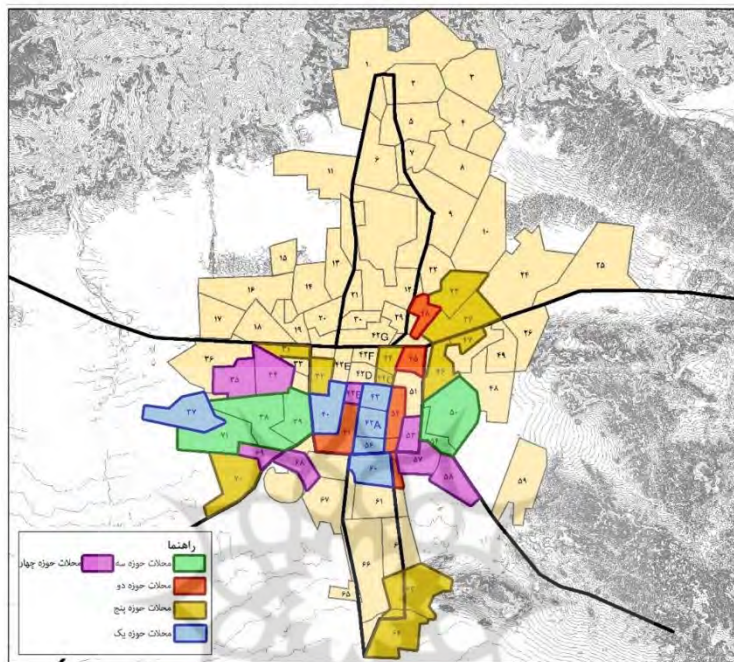
تمام پیشنهادات دیگر نوسازی، در این حوزه منظور شده است:

- الف - بهسازی حوزه‌های ۲۳ (حشمتیه)، ۳۲ (پاستور)-۳۱ (دانشگاه)
- ب - بهسازی حوزه‌های ۴۲ پ (اکباتان)، ۲۷ (گرگان)، ۴۴ (دروازه شمیران)-۴۶ (تسلیحات)-۴۷ (دوشان تپه)
ب انتقال قسمت اعظم سکنه حوره ۷۰ (به علت عملیات نوسازی).
- ت - نوسازی و بهسازی حوزه‌های ۶۳ (کوی سیمان) و ۶۴ (شهر ری).

نقشه ۵. موقعیت محلات حوزه یک در تهران دوره پهلوی دوم (منبع: نویسندگان)

در مجموع، آنچه در فرایند نوسازی شهری تهران قابل تأمل است، مسأله‌مند شدن نسبی محلات مرکزی است. با توجه به دگرگونی فضای شهری به سمت تحرکات بیشتر (ساخت بزرگراه‌های مستقیم به جای راه‌های پر پیچ و خم گذشته، احداث کارخانه‌ها، تولید و گسترش صنایع تولید خودرو)، محلات مرکزی به طور کلی فضاهایی تلقی می‌شوند که انطباق و سازگاری با تحرک‌پذیری شهر ندارند. از این رو نوسازی محلات تهران در دوره پهلوی دوم به نوعی بازتنظیم مناسبات اجتماعی و فضایی در پایتخت سیاسی است که قرار است بازنمون ایده تمدن بزرگ باشد. به طور کلی محلاتی که در معرض نوسازی قرار گرفته‌اند در تصویر زیر قابل مشاهده است:

نقشه ۶. اولویت‌بندی نوسازی محلات تهران دوره پهلوی دوم (منبع: نویسندگان)

۴- بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر تلاش کرده با در نظر داشتن برخی ملاحظات اقتصاد سیاسی در فرایند تحلیل مناسبات فضایی، به تبیین رویه‌هایی مسأله‌مند شدن نوسازی شهری از یک طرف و از طرف دیگر وضعیتی به نام فرسودگی بپردازد. در این راستا، به اقتضای ملاحظات نظری و روش‌شناسی، برخی از گفتمان‌های نظری و به اقتضای آن برخی چارچوب‌های روشی برای حرکت به سمت میدان پژوهش انتخاب شدند. مؤلفه مشترکی که چارچوب نظری و روش شناختی پژوهش را به یکدیگر پیوند داده، خوانش تبارشناسانه از مجموعه کردارهای گفتاری و غیرگفتاری پیرامون مسأله نوسازی و متعاقباً بافت‌هایی است که فرسوده نام‌گذاری شده‌اند. در ادامه تلاش می‌شود به واسطه یافته‌ها، به پرسش مرکزی پژوهش پاسخ داده شود.

یکی از مهم‌ترین نیروهایی که اساساً مناسبات شهری را برای نظام مدیریتی در این دوران مسأله‌مند می‌کند، چرخش‌های جهانی از وضعیتی مبتنی بر مناسبات روستایی به سمت مناسبات شهری است. چنین دگرگونی‌هایی در مقیاس جهانی کمتر و بیشتر مناسبات فضایی درون کشور را متأثر ساخته است. نمود چنین اثراتی در سطوح مختلف سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اجرا قابل مشاهده است. بی آن که تحولات فضایی در تهران را به دگرگونی وضعیتی در بیرون تقلیل دهیم، ضروری است اشاره شود در کنار تحولات دیگری بزرگی که بیرون از وضعیت انضمامی تهران قرار دارد، در این دوران برخی ملاحظات درونی و انضمامی نیز نظام مدیریتی را به سمت نوعی از مدیریت و نظم و نظام‌بخشی فضایی سوق می‌دهد. در این راستا، می‌توان گفت دگرگونی‌های چشمگیری که در بافت‌های میانی شهر تهران در دوران رضاخان اتفاق افتاده بودند، در طی دو دهه مناسبات محلی مرکز تهران را به گونه‌ای متأثر کرده بودند که نهایتاً از اوایل دهه ۲۰ بدین سو به تدریج در مرکز توجه به عنوان محلاتی واجد مسائل مختلف قرار گرفتند.

در این معنا می‌توان گفت، برخی مداخلات کلان‌مقیاس در دوران پهلوی اول، اساساً بافت محلات مرکزی شهر تهران را در راستای انطباق‌پذیری حداکثری با تحولات خودرودم‌محور مورد مداخله قرار می‌دهد. دوره پهلوی دوم اساساً الگوی توسعه شهر تهران نیز متفاوت شده و از خلال توسعه خطی، بیش از پیش شهر به سمت مناطق شمالی و غربی رشد می‌کند. بدین ترتیب محلاتی که در دوران پهلوی اول در کانون مداخلات قرار گرفته بودند، بار دیگر به مثابه وضعیت‌های فضایی مازاد بر توسعه باقی مانده و در معرض سیاست‌های نوسازی قرار می‌گیرند.

در فرایند ظهور برخی نیروها و دانش‌های مربوط به نوسازی در نهایت، مناطق جنوب تهران به طور کلی به ۵ منطقه تبدیل می‌شوند که هرکدام بر اساس میزان نیاز به نوسازی اولویت‌بندی می‌شوند. این مناطق عموماً دارای نامناسب‌ترین شرایط محیطی و کم‌درآمدترین خانوارها و نیز فاقد تأسیسات شهری و خدمات عمومی و به خصوص فضای باز عمومی هستند. به علاوه مناطق مذکور پایین‌ترین گروه‌های درآمد شهری، بالاترین تراکم و همچنین حداکثر میزان بیکاری را دارند. شرایط محیطی این مناطق از سطح حداقل معیارهای لازم پایین‌تر است (به‌ویژه از نقطه نظر عرض معابر و فضای باز عمومی). بهبود و اصلاح جاده‌ها، تأمین تأسیسات و تجهیزات و تأمین فضای باز کافی و انتقال استفاده‌های مغایر و مزاحم، بالا بردن حداقل معیارهای فضای مسکونی کاهش میزان تراکم جمعیت، از جمله اقداماتی است که برای نوسازی محلات مرکزی تهران در نظر گرفته می‌شود.

۵- سپاس‌گزاری

از همه دوستانی که در فرایند این پژوهش ما را یاری کردند صمیمانه تشکر می‌کنیم.

۶- منابع

- اورکاد، برنارد، ۱۳۷۵، تهران پایتخت دویست‌ساله، سازمان مشاوران فنی و مهندسی شهر تهران و انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران.
- بیات، آصف، ۱۳۹۰، زندگی همچون سیاست؛ چگونه مردم عادی خاورمیانه را تغییر می‌دهند، ترجمه فاطمه صادقی، انتشارات دانشگاه آمستردام.
- بیات، آصف، ۲۰۱۰، تهران شهر پارادوکس‌ها، نیولفت ریویو، شماره ۶۶.
- پهلوی، محمدرضا، ۲۰۰۷، پیش به سوی تمدن بزرگ، لس‌آنجلس: انتشارات پارس.
- توفیق، ابراهیم، ۱۳۹۳، گفت‌وگو با «ابراهیم توفیق» درباره سازوکارها، شدن‌ها و منطق‌های یک آشوب قاعده‌مند | روزنامه شرق، شماره ۲۲۴۳، ۳ اسفند.
- جمشیدیها، غلامرضا، باینگانی، بهمن، ۱۳۹۰، فوکو، تاریخ و روش شناسی تاریخی، نشریه برگ فرهنگ (۲۳)، ۱۷۴-۱۹۹.
- حکمی، محمود، ۱۳۴۱، تاریخچه جامعه‌شناسی شهر تهران و ترکیب اجتماعی این شهر در حال حاضر، سمینار مسائل اجتماعی تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشگاه تهران.
- حیبی، محسن، ۱۴۰۰، شار تا شهر: تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیماری کالبدی آن تفکر و تاجر، چاپ نوزدهم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دهقانی، آوا و توفیق، ابراهیم، ۱۳۹۶، تبارشناسی نظم تهران/ امروز با محوریت نقش نهاد کمیسیون ماده پنج، جامعه شناسی/ ایران سال هجدهم تابستان ۱۳۹۶ شماره ۲.
- دریفوس، هیوبرت و رایینو، پل، ۱۴۰۰، میشل فوکو: فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک، ترجمه حسین بشیریه نشر نی.
- رهنمایی، محمدتقی، ۱۳۷۵، گسترش تهران و دگرگونی روستاهای آن، در کتاب تهران پایتخت دویست‌ساله زیرنظر شهریار عدل و برنار اورکاد، سازمان مشاوران فنی و مهندسی شهر تهران و انجمن ایران‌شناسی فرانسه در ایران.
- رهنمایی، تقی، ۱۳۶۹، گسترش تهران و دگرگونی روستاهای آن، تحقیقات جغرافیایی، شماره ۱۶.
- سازمان برنامه و بودجه، برنامه اول عمرانی کشور، ۱۳۲۷.
- سازمان برنامه و بودجه، گزارش اجرای برنامه هفت ساله دوم.
- سمینار مسائل اجتماعی تهران، ۱۳۴۱، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشگاه تهران.

شور، ۱۳۴۳، مراحل سه‌گانه شهرسازی شهر تهران، ترجمه مهدی موتمنی، سمینار مسائل اجتماعی تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، دانشگاه تهران.

ضیمران، محمد، ۱۳۹۳، میشل فوکو: دانش و قدرت، تهران، هرمس، چاپ هفتم.

طالبی، حامد؛ حجت، عیسی و فرضیان، محمد، ۱۳۹۲، بررسی نقش حکومت، مردم و معماران در پیدایش کوی‌های مسکونی کوتاه‌مرتبه تهران در دوره پهلوی دوم، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۱۹، شماره ۱، ۳۳-۳۲.

طرح جامع اول تهران، ۱۳۴۳. جلد اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم.

عرفانیان‌جم، حمید، ۱۳۹۶، بافت فرسوده‌ی شهری؛ بیماری قابل درمان، روزنامه دنیای اقتصاد، شماره ۴۰۹۳.

عندلیب، علیرضا، ۱۳۹۴، نوسازی شهر تهران در نیم قرن گذشته، شیوه پیدایش و گسترش بافتهای فرسوده، اثر سیاست‌های توسعه و نوسازی شهری بر پیدایش و گسترش بافت فرسوده تهران.

غمامی، مجید، ۱۳۹۲، بررسی وضعیت شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای در ایران معاصر تهران: نشر افروند.

فوکو، م. (۱۳۸۷). مراقبت و تنبیه: تولدزدان، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده نشر نی.

فوکو، م. (۱۳۹۹). امنیت، قلمرو، جمعیت درسگفتارهای کلژدوفرانس ۱۹۷۷-۱۹۷۸ ترجمه سیدمحمدجواد سیدی. نشر چشمه.

فوکو، میشل، ۱۳۹۰، باید از جامعه دفاع کرد ترجمه رضا نجف‌زاده، تهران: نشر رخداد نو.

کاترنت، ا. (۱۳۹۶). شکل شهرها؛ اقتصادسیاسی و طراحی شهری ترجمه حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی. انتشارات دانشگاه تهران.

گروه مهندسی خرد، ۱۳۹۸. داستان توسعه در ایران از صدارت امیرکبیر (۱۳۲۷) تا پیروزی انقلاب اسلامی (۱۳۵۷)، انتشارات لوح فکر

لوالین، دیویس اینترنشنال، ۱۳۵۵، طرح جامع شهستان پهلوی.

مجلس شورای ملی، ۱۳۲۰، قانون توسعه معابر.

مجلس شورای ملی، ۱۳۴۷، قانون عمران و نوسازی شهری

مجله بانک ملی، شماره ۹۸. ۱۳۲۷، تاریخچه‌ی تنظیم برنامه‌ی هفت ساله عمران و آبادی ایران. تهیه‌شده در اداره آمار و بررسی‌های اقتصادی و مالی بانک ملی ایران.

هادی‌زنوز، بهروز، ۱۳۸۹، بررسی نظام برنامه‌ریزی اقتصادی در ایران، دوره قبل از انقلاب، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

هیئت‌وزیران، ۱۳۵۵، اساسنامه سازمان بهسازی و عمران جنوب تهران.

یزدانیان، احمد؛ پورجعفر، محمدرضا؛ رفیعیان، مجتبی، ۱۴۰۳، اندیشیدن با فضا، ملاحظات دربارۀ تنظیمات فضایی و فضامندی سیاست‌ها، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۱۵(۵۷)، ۸۴-۶۴. doi: 10.22034/jargs.2024.435585.1083

یوسفی، حمیدرضا، ۱۳۹۴، بازنمایی فضایی پروژه هژمونیک تمدن بزرگ در دوران پهلوی متاخر در شهر تهران، مطالعه‌ی موردی: شهستان پهلوی

References

- Andalib, Alireza. 2015. Tehran City Renovation in the Past Half Century: The Way in Which Worn-Out Urban Fabrics Emerged and Expanded; The Effect of Urban Development and Renovation Policies on the Emergence and Expansion of Worn-Out Urban Fabrics in Tehran. [In Persian]
- Bayat, Asef. 2011. Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East, translated by Fatemeh Sadeghi. Amsterdam University Press. [In Persian]
- Bayat, Asef. 2010. Tehran, City of Paradoxes. New Left Review, Issue 66. [In Persian]
- Council of Ministers. 1976. Statute of the South Tehran Improvement and Development Organization. [In Persian]
- Cuthbert, Alexander R. 2017. The Form of Cities: Political Economy and Urban Design, translated by Hamidreza Parsi and Arezo Aflaton. Tehran University Press. [In Persian]
- Dehghani, Ava, and Tofigh, Ebrahim. 2017. Genealogy of the Order of Tehran Today: Focusing on the Role of the Article Five Commission. Iranian Sociology, 18th Year, No. 2, Summer 2017. [In Persian]
- Dreyfus, Hubert, and Rabineau, Paul. 2021. Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics, translated by Hossein Bashirieh. Ney Publishing. [In Persian]

- Erfanianjam, Hamid. 2017. The Worn-Out Urban Fabric: A Treatable Disease. Donyaye Eqtesad Newspaper, No. 4093. **[In Persian]**
- First Comprehensive Plan of Tehran. 1964. Volumes One, Two, Three, Four, and Five. **[In Persian]**
- Foucault, Michel. 2020. Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–78, translated by Seyyed Mohammad Javad Seyyidi. Cheshmeh Publications. **[In Persian]**
- Foucault, Michel. 2011. Society Must Be Defended, translated by Reza Najafzadeh. Tehran: Rukhdad Now Publishing. **[In Persian]**
- Foucault, Michel. 2008. Discipline and Punish: The Birth of Prison, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh. Ney Publications. **[In Persian]**
- Foucault, Michel. 1986. Space, Knowledge, and Power. In P. Rabinow (Ed.), The Foucault Reader. Penguin.
- Ghamami, Majid. 2013. Studying the Status of Urbanism and Urban and Regional Planning in Contemporary Iran. Tehran: Afrand. **[In Persian]**
- Habibi, Mohsen. 2021. From Shar to City: A Historical Analysis of the Concept of the City and Its Physical Mapping. Thought and Impact, 19th Edition. Tehran University Press. **[In Persian]**
- Hadi-Zanuz, Behrvarz. 2010. Study of the Economic Planning System in Iran: Pre-Revolutionary Period. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. **[In Persian]**
- Hakami, Mahmoud. 1962. Sociological History of Tehran and Its Current Social Composition. Tehran Social Issues Seminar, Institute of Social Studies and Research, University of Tehran. **[In Persian]**
- Jamshidiha, Gholamreza, and Bayangani, Bahman. 2011. Foucault, History and Historical Methodology. Barg-e Farhang, No. 23, 174–199. **[In Persian]**
- Khord Engineering Group. 2019. The Story of Development in Iran: From the Prime Ministership of Amir Kabir (1948) to the Victory of the Islamic Revolution (1978). Lawh Fekr Publications. **[In Persian]**
- Lavalin, Davis International. 1976. Master Plan of the Pahlavi Shahistan. **[In Persian]**
- Melli Bank Magazine, No. 98. 1948. History of the Seven-Year Development Plan of Iran, prepared by the Department of Economic and Financial Statistics and Surveys of the National Bank of Iran. **[In Persian]**
- National Assembly. 1968. Urban Development and Renovation Law. **[In Persian]**
- National Assembly. 1941. Road Development Law. **[In Persian]**
- Orcad, Bernard. 1996. Tehran, the Two-Hundred-Year Capital. Tehran Technical and Engineering Consultants Organization and the French Society of Iranology in Iran. **[In Persian]**
- Pahlavi, Mohammad Reza. 2007. Towards a Great Civilization. Los Angeles: Pars Publications. **[In Persian]**
- Planning and Budget Organization. 1964. Report on the Implementation of the Second Seven-Year Plan. **[In Persian]**
- Rahnamai, Taghi. 1980. The Expansion of Tehran and the Transformation of Its Villages. Geographical Research, No. 16. **[In Persian]**
- Rahnamai, Mohammad Taghi, 1996, The expansion of Tehran and the transformation of its villages, in Tehran, the two-hundred-year capital, under the supervision of Shahriar Adl and Bernard Orcad, the Organization of Technical and Engineering Consultants of Tehran and the French Society of Iranology in Iran. **[In Persian]**
- Shever, 1964, The Three Stages Of Urban Planning In Tehran, Translated By Mehdi Motmani, Tehran Social Issues Seminar, Institute Of Social Studies And Research, University Of Tehran. **[In Persian]**
- Talebi, Hamed; Hojjat, Eesa; Farzian, Mohammad; 2013, Studying Roles Of Government, Public, And Architects In Emersion Of Low-Rise Housing Complexes During The Second Pahlavi Period, Fine Arts:Architecture And Urban Study, Vol 19, No 1. **[In Persian]**
- Tehran Social Issues Seminar, 1962, Institute Of Social Studies And Research, University Of Tehran. **[In Persian]**
- Tofigh, Ibrahim, 2014, Interview With “Ibrahim Tofigh” About The Mechanisms, Becomings, And Logics Of A Regulated Chaos | Sharq Newspaper, No. 2243, March 2. **[In Persian]**
- Yazdanian, Ahmad, Pourjafar, Mohamadreza And Rafieian, Mojtaba, 2024, Thinking Space, Considerations About Spatial Regulations And Spatiality Of Policies, Arid Regions Geographic Studies, 15(57), 84–64. **[In Persian]**
- Yousefi, Hamid Reza, 2015, Spatial Representation Of The Hegemonic Project Of Great Civilization In The Late Pahlavi Era In Tehran, Case Study: Shahestan Pahlavi. **[In Persian]**
- Zimran, Mohammad, 2014, Michel Foucault: Knowledge And Power, Tehran, Hermes, 7th Edition. **[In Persian]**
- Zieleniec, A. 2007, Space and Social Theory, Space And Social Theory, 1–224.